

УДК 808.545:82-343

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ (НА ПРИКЛАДІ КАЗОК)**Панченко Т.С.**Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті досліджене питання виразного читання прозових творів на прикладі казок у процесі навчання студентів філологічних спеціальностей. Проаналізовано розвідки українських науковців та методистів щодо особливостей виразного читання і важливості цього процесу під час вивчення художніх творів. Визначено, що перш ніж майстерно прочитати казку, потрібно оволодіти засобами логіко-емоційної виразності. Крім того, необхідно уважно проаналізувати твір: визначити тему, ідею, обговорити героїв, їхні вчинки. З'ясовано, що під час виразного читання казок важливим є індивідуальне прочитання твору студентами.

Ключові слова: виразне читання, казка, динамічний сюжет, діалогічність, манера виконання, інтонація.

Постановка проблеми. Виразним читанням називають мистецтво відтворення в живому слові думок і почуттів, якими наповнений твір. Крім того, це цінне уміння, котре розглядається як комплексне інтелектуально-емоційне утворення, що охоплює немало інших умінь; це важливий засіб виховання і розвитку естетичної культури; це вид мовленнєвої діяльності, що виконує виховну, комунікативну, пізнавальну й естетичну функції. Процес оволодіння ним є складним і поступовим.

Виразне читання складається із таких частин, як розвиток техніки мовлення, підвищення культури мовлення та оволодіння емоційно-логічними засобами виразності. Вироблення навички виразного читання ґрунтується на знаннях теорії виразного читання: техніки мовлення, засобів логіко-емоційної виразності читання, позамовних засобів виразності в процесі читання; на вміннях підготувати твір для читання та аналізу.

Важливою вимогою сьогодення є досягнення високої професійної майстерності педагога, а одна зі складових цього полягає в оволодінні основами теорії і практики мистецтва слова та виразного читання. Тому на заняттях із виразного читання студент повинен не лише оволодіти теоретичним матеріалом, а й навчитися практично застосовувати його. Майбутній учитель-філолог повинен уміти проникати в ідейний і художній зміст прочитаного; при підготовці до декламування твору не лише уважно прочитати його, а й вивчити

зміст, з'ясувати для себе, яка ідея твору і в чому його пафос, про які життєві явища йтиме мова, у якому порядку викладаються події, що за люди діють у творі. Студент повинен знати особливості читання творів різних жанрів: оповідання, поезії, байки, драматичного твору, казки та ін. До прикладу, казка є близьким до оповідання жанром, але має свої специфічні особливості, які потрібно враховувати під час виразного читання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виразного читання і техніки мовлення студентів, шляхів практичного використання та особливостей читання творів різних жанрів висвітлено в працях А. Капської [5], Т. Маліновської [10], Г. Олійник [11], І. Терешко [16].

Розвитку читацьких інтересів присвячені роботи Т. Бугайко та Ф. Бугайка [1], виразне читання як обов'язкову складову уроку досліджують Г. Вінничук [6], Г. Кондратик [6], С. Котляренко [8], Н. Савчук [12], Л. Сипко [14, 15] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Під час вивчення казок важливим аспектом є читання, адже після правильного виконання твору, слухачі зацікавляться почутим і краще усвідомлять матеріал. Тому навчаючи студентів, майбутніх учителів-філологів тому, як потрібно виразно читати твір, важливо враховувати різні вимоги щодо виконання твору та знати особливості його жанру. На сучасному етапі питання виразного читання на заняттях зі студентами-філологами є недостатньо дослідже-

ним, зокрема зовсім небагато розвідок щодо виразного виконання казок.

Мета дослідження – розглянути головні ознаки казок та окреслити вимоги щодо їх читання на заняттях з майбутніми учителями-філологами із предмету «Практикум з виразного читання».

Виклад основного матеріалу. У літературознавчому словнику-довіднику подається таке визначення казки – «жанр народної творчості, епічний, повістувальний, сюжетний художній твір усного походження. В основі казки – захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні». Для цього жанру характерні традиційність структури і композиційних елементів (зачини, кінцівки та ін.), контрастне групування дійових осіб, відсутність розгорнутих описів природи і побуту. Сюжет є багатоепізодним, з драматичним розвитком подій, зосередженням дії на героєві і щасливим закінченням [9, с. 321].

У підручнику «Теорія літератури» за редакцією О. Галича зазначається, що казки поділяються на три великі групи: 1) казки про тварин («Лисичка та журавель», «Вовк та козеня», «Рукавичка»); 2) фантастично-чародійні казки («Кирило Кожум'яка», «Івашко», «Дивна сопілка»); 3) соціально-побутові казки («Як брати батьківський скарб знайшли», «Багатий брат і бідний брат», «Золотий кавун») [2, с. 283].

Вважається, що казка, як епічне оповідання, відрізняється специфічними жанровими особливостями. «По-перше, в живому фольклорному процесі вона сформувалася як твір усний. По-друге, як епічний жанр вона характеризується розповідним стилем і сюжетністю» [4, с. 205]. Тому в казках багато діалогів, що своєю чергою вимагає від виконавця урізноманітнювати інтонацію, використовувати звукову характеристику образів, а також уникати описовості дії та спонукає до напруженості уваги почуттів.

Виразне читання казки відповідає тим ж вимогами, що й оповідання, зокрема ґрунтовний аналіз змісту, розкриття ідейного спрямування, та водночас вимагає глибокого осмислення манер розповіді, що характеризує відповідний твір та його експресивність. «Казка, на відміну від оповідання, твір більш динамічний і мальовничий... Казка здавна є важливим дидактичним матеріалом в народній педагогіці. Вона розширює кругозір людини, сприяє розвитку уяви й уявлення, змушує мислити, аналізувати, зіставляти й абстрагувати: сприяє набуттю певних життєвих навичок» [11, с. 188-189]. Тобто казка виконує виховну та естетичну функції.

Роботу над казкою, яка готується для виразного читання, слід починати з літературознавчого аналізу. Головною метою читця є донесення до слухачів думки і почуття автора, тож викладачеві зі студентами потрібно зробити логічний розбір тексту, аналіз його емоційної наповненості, пояснення фраз, значення особливостей їх побудови. «Щоб донести до слухачів втілені в тексті почуття, потрібно побачити те, про що читає студент, виразити власне ставлення до подій або героїв твору. Отже, від уявлень, що приходять до читця, до – почуттів пролягає шлях емоційно-образної виразності читання, без чого сама лише логіко-сміслово правильність не може зворуши-

ти слухачів, донести думки і почуття автора у їх єдності» [10, с. 110].

Важливим для того, хто читає казку вголос, є визначення компонентів казки, її кульмінації, яка може повторюватися кілька разів і давати найбільше напруження наприкінці розповіді. Під час виразного читання потрібно стежити за характеристиками героїв, як вони розкриваються у їхніх вчинках, діях, через діалоги з іншими персонажами. «Необхідно враховувати і таку особливість, як відсутність великих описів, коментарів, розмежування позитивного і негативного начала в діях персонажів» [5, с. 131-132].

А. Капська наголошує на тому, що «найголовніше і найскладніше – це знайти потрібний для казки тон: простоти, щирості, безпосередності довір'я і захоплення тими «чудесами», про що розказуєш слухачам. Термін «розказати», а не читати поступово стає звичним у практичній роботі студентів. А коли вже всі звикають до цього терміна, то природно, відпадає мова про те, чи можна перевтілюватися, коли розказуєш казку. Адже казка розповідається про те, що відбувалося «давним-давно, десь, колись...» [5, с. 132].

Г. Олійник звертає увагу на своєрідність зачинів казок, мета яких, на її думку, – «заінтригувати слухачів, викликати в них інтерес до слухання», а завдання читця полягає в тому, щоб «знайти для цього відповідні інтонації» [11, с. 189]. Наприклад, в українських народних казках «Як півник до моря по воду ходив» початок такий: «*Був собі дід та баба, а в них курочка ряба та півничок...*» [13, с. 45]; «Іван Богданець»: «*В одному царстві, в одному государстві жив собі багатий мужик і не мав він од роду дітей*» [13, с. 94]; «Правда і Неправда»: «*Раз Правда зустрілась із Неправдою*» [13, с. 246] – потрібно підібрати таку інтонацію, щоб заінтригувати слухача, такий підібрати оповідний тон, щоб іншим було цікаво, як розгортаються події далі.

Навички виразного читання потрібно відпрацьовувати постійно та системно, вважає Л. Сипко. На її думку, майже у кожному творі можна знайти такий уривок, що є цікавим з погляду виразного читання. А вибір його залежатиме від навчальної мети, що полягає у відпрацюванні правильного дихання, постановці голосу, очищенні дикції, а також залежить від роботи над мовленнєвою партитурою. Важливим у цьому процесі є розвиток емоційності читання в діалогічній мові, в монологах, описах тощо [14, с. 36].

Зміст казок зазвичай оптимістичний, а проявляється він через позитивних героїв, їхні вчинки, слова і, звичайно, через те, що у казках завжди добро перемагає зло. Тому тон читання повинен бути життєрадісним. Слід звертати увагу й на те, що у казках події завжди розгортаються динамічно. Тому важливим є те, щоб читати не швидко, але й не повільно, адже при швидкому темпі слухач не все зможе почути та насолодитися розповіддю, а при повільному – втратиться динамічність розгортання подій.

Кожен вчинок та дія героя твору (позитивного або негативного) повинен виражатися певною інтонацією з різними відтінками, тональними, динамічними і темпоральними змінами. Так, під час читання казки «Покотигорошко» слід з гордістю і пошаною передавати таку особливість головно-

го героя, як чарівна сила: «От Покотигорошко як дав змію булавою, так змій став по коліна в землі; ударив другий раз – і убив змія. Тоді взяв змія, посік-порував, на попіл перевів, братів з-під каменя ізвернув, забрав їх і сестру та й пішов додому» [13, с. 88]. А в казці «Три бажання», коли баба сварить діда, потрібно читати так, щоб передати негативні емоції баби: «– А бодай же тобі, холопе, тая ковбаса та до носа приросла! – вибухнула вона, запалившись гнівом до дідової необачності» [13, с. 229]. «Правильне відтворення характерних особливостей дійових осіб казки підсилює зорове сприйняття слухачів, зосереджує їх увагу на головному» [11, с. 189-190].

Важливе місце в казці займає діалог, тому що є одним із важливих засобів типізації дійових осіб. Слухаючи те, що кажуть персонажі твору, потрібно «давати їм свою характеристику, визначати своє ставлення до них: схвалювати чи засуджувати» [11, с. 190]. Наприклад, у казці «Змій» головний герой Іван зображується добрим і сміливим юнаком, який готовий піти на ризик, аби допомогти сестрі, котра навпаки – зла і підступна, свого брата не любить і бажає йому смерті. Наприклад, «Тоді Іван узяв сестру, скував її ланцюгом, посадив у погріб, поставив цебро коло неї да й каже: Ну, сестро, радів я тобі, да ти зненавиділа мене, поплач же тепер оцей цебер сліз, дак тоді я визволю тебе!» [13, с. 186].

Науковці пропонують не нав'язувати студентам, так званої, «етнографічної» манери виконання. «Кожен з них є особистістю зі своєю манерою говорити, триматися, внутрішньо «перероджуватись». Тому ми прагнемо підвести студентів до пошуків свого особистого стилю виконання, своїх прийомів в інтонуванні, в поведінці, в подачі тексту» [5, с. 132].

На заняттях виразного читання можна застосовувати фонозаписи майстрів художнього слова, але слід це робити по завершенню роботи над твором. «Студенти повинні самостійно розібрати текст і здати його. Попереднє прослуховування може пригнічувати студентів, вони відчуватимуть свою недосконалість, перейматимуться нерішучістю, намагатимуться наслідувати. А заключне прослуховування буде корисним для

розвитку самостійності, спонукатиме на бесіду про манеру і стилі читання, про причини різної подачі тексту, про вибір найбільш правильної інтонації» [16, с. 78].

Студенти мають виробити власну манеру читання, їм потрібно навчитися діяти словом, передавати ним різноманітні емоції, адже без цих умінь казка буде звучати як суха доповідь. «У словесні, дії студент може виявляти свою ініціативу, безпосередність, індивідуальну особистість. Він вчиться впливати на слухача за допомогою особливого дидактичного матеріалу – казки», вважає А. Капська [5, с. 132].

Звичайно, що без оволодіння мистецтвом виразного читання декламатор не спроможний підпорядковувати своїй волі слухачів, впливати на них. «Якщо вчитель володіє вмінням інтонаційно передавати думки, ненависть, захоплення, протест, то лише тоді вони будуть прийнятні, зрозумілі, розділені слухачами» [16, с. 76].

Висновки і пропозиції. Отже, під час виразного читання казок потрібно враховувати низку специфічних особливостей цього жанру: динамічність сюжету, експресивність та емоційність діалогів, поділ героїв твору на добрих і злих тощо. Тому важливим етапом у процесі виразного читання є літературознавчий аналіз твору. Розібравши твір, виконавець зможе розробити таку оповідну манеру, яка потім допоможе уникнути смислових похибок та зреалізувати художньо-естетичний вплив казки.

Одна з головних рис казок – це та, що в них багато художніх прийомів, що створюють казковий колорит, тож при читанні потрібно звертати увагу на них, до прикладу, читати більш емоційно.

Мистецтво виразного читання – це один із найважливіших засобів, що сприяють розвитку духовної зрілості людини, тому його навчання потрібно приділяти більше уваги. На нашу думку, над ним студентам потрібно працювати постійно, зокрема можна поєднувати аналіз твору і виразне читання одночасно. Подальша перспектива дослідження полягає у глибшому вивченні специфічних особливостей виразного читання різних жанрів творів зі студентами філологічних спеціальностей.

Список літератури:

1. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К.: Вид. «Рад. школа», 1973. – 176 с.
2. Галич О. А. Теорія літератури: Підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв. – Київ: Либідь, 2001. – 488 с.
3. Герасимов Ю. О. Деякі зауваги щодо виразного читання громадянської лірики Т. Г. Шевченка (на прикладі поезії «Сон») / Ю. О. Герасимов // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир. 2010. – № 21. – С. 273-281.
4. Грицай М. С. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філолог. фак. ун-тів / М. С. Грицай, В. Г. Бойко, Л. Ф. Дунаєвська. – К.: Вища школа, 1983. – 354 с.
5. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Й. Капська. – К.: Вища шк., 1990. – 175 с.
6. Кондратик Г. Виразне читання – обов'язкова складова уроку літератури / Г. Кондратик, Г. Вінничук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2010. – № 11-12. – С. 21-22.
7. Копчук А. М. Виховання читацьких інтересів учнів / А. М. Копчук. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1985. – 47 с.
8. Котляренко С. В. Виразне читання як необхідна умова майстерності майбутнього вчителя-словесника / С. В. Котляренко // Гуманітарні науки. 2010. – № 1. – С. 61-65.
9. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
10. Маліновська Т. В. Виразне читання у підготовці студентів-філологів / Т. В. Маліновська // Взаємозв'язки української і зарубіжної літератури в шкільному курсі: Метод. посібник для студ. вищих навч. закл. філолог. спец. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 108-111.

11. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії: Навч. посібник / Г. А. Олійник. – К.: Вища шк., 1995. – 207 с.
12. Савчук Н. Г. Виразне читання оповідного тексту / Н. Г. Савчук // Українська мова та література. 2010. – № 9-12. – С. 89-95.
13. Семиліточка: Українські народні казки у записах та публікаціях письменників XIX-XX століття / [Упоряд., передм. і приміт. Л. Ф. Дунаєвської]. – К.: Веселка, 1990. – 319 с.
14. Сипко Л. М. Відпрацювати навички виразного читання постійно і системно / Л. М. Сипко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2010. – № 4. – С. 36.
15. Сипко Л. М. Уроки виразного читання. Методичні рекомендації до їх проведення / Л. М. Сипко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2005. – № 10. – С. 7-12.
16. Терешко І. Г. Розвиток самостійного мислення студентів-філологів на заняттях з виразного читання / І. Г. Терешко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2012. – № 6 (Ч. 1). – С. 74–79.

Панченко Т.С.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

**ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ
ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ СКАЗОК)****Анотація**

В статье исследованы вопросы выразительного чтения прозаических произведений на примере сказок в процессе обучения студентов филологических специальностей. Проанализированы научные работы украинских ученых и методистов относительно особенностей выразительного чтения и важности этого процесса во время изучения художественных произведений. Определено, что прежде чем мастерски прочитать сказку, нужно овладеть средствами логико-эмоциональной выразительности. Кроме того, необходимо внимательно проанализировать сочинение: определить тему, идею, обсудить героев, их поступки. Выяснено, что во время выразительного чтения сказок важным является индивидуальное прочтение произведения студентами.

Ключевые слова: выразительное чтение, сказка, динамичный сюжет, диалогичность, способ исполнения, интонация.

Panchenko T.S.

Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

**FEATURES OF EXPRESSIVE READING OF PROSE
(ON THE EXAMPLE OF FAIRY TALES)****Summary**

In the article the question of expressive reading of prose on the example of tales in teaching of students of philology is investigated. There is analyzed the work of Ukrainian scientists and educators about the features of expressive reading and the importance of this process in the study of works of art. It was determined that before expertly read the tale, one need to master the tools of logical and emotional expressiveness. One also needs to carefully analyze the work: to determine the theme, idea, discuss the characters, their actions. It was found that during a clear reading of tales the individual reading of work by students is important.

Keywords: expressive reading, fairy tale, dynamic plot, dialogic, manner of execution, intonation.